

Н.І. НЕЧИВІЛОВА, аспірант НТУ «ХПІ», Харків

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ БАЗОВИХ КАТЕГОРІЙ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ «МАЛИЙ БІЗНЕС», «МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО», «МАЛЕ ПІДПРИЄМСТВО»

В статті проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи та законодавча база України щодо визначення базових категорій підприємницької діяльності «малий бізнес», «мале підприємництво», «мале підприємство». Запропоновано авторське визначення категорії «малий бізнес».

The basic theoretical and methodological approaches and legislative base of Ukraine are analysed in the article, in respect of determination of base categories of entrepreneurial activity "small business", "small enterprise". Authorial determination of category is offered "small business".

Ключові слова: малий бізнес, мале підприємництво, мале підприємство, малі та середні підприємства, суб'єкти малого підприємництва, суб'єкти середнього підприємництва, суб'єкти великого підприємництва.

Вступ. Розвиток національної економіки в ринкових умовах передбачає активізацію економічної діяльності малих підприємств, здатних істотно впливати на структурну перебудову економіки країни, підвищувати загальні обсяги виробництва, сприяти раціональному використанню всіх ресурсів, створювати сприятливе середовище для розвитку конкуренції та усунення монополізму, посилювати стимули до інноваційних процесів і високоєфективної праці. Посилення процесів глобалізації світової економіки під впливом диференціації потреб споживачів та способів їх задоволення підвищує роль малих підприємств в економіці країни. Адже малі і середні підприємства вважаються найбільш динамічними та інноваційними суб'єктами ринкових відносин.

Вагомий внесок у дослідження малого підприємництва, діяльності малих та середніх підприємств зробили З.С. Варналій, Л.І. Воротіна, В. Кредісов, О.Кужель, К.М.Ляпіна, Д.В.Ляпін, В.Ляшенко, С.К. Реверчук, С. Соболев, А.Чухно та інші.

Постановка завдання. Незважаючи на велику кількість проведених досліджень, існує невизначеність і певна неузгодженість між науковцями щодо основних понять і категорій підприємницької діяльності. Перш за все, на нашу думку потребують ретельного і комплексного дослідження такі категорії як «малий бізнес», «мале підприємництво», «мале підприємство». Метою даної статті є аналіз теоретико-методологічних підходів та законодавчої бази України до визначення цих категорій, на підставі чого навести власне визначення категорії «малий бізнес».

Методологія. Теоретичною і методологічною основою статті є положення і висновки сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з проблем становлення й розвитку малого підприємництва. Процес дослідження базується на діалектичному методі на підставі використання таких прийомів пізнання

як системний підхід, аналіз і синтез, індукція та дедукція.

Результати дослідження. У вітчизняній літературі достатньо змістовне визначення понять «мале підприємництво» та «малий бізнес» зроблено З. Варналієм. Мале підприємництво, – за З. Варналієм, – це самостійна (за рахунок власних коштів) систематична інноваційна діяльність громадян-підприємців та малих підприємств на власний ризик з метою отримання підприємницького доходу (надприбутку) [1, с.23]. Водночас малий бізнес – це діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою одержання прибутку. Практично це будь-яка діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Не обов'язково це має бути особливо ризикова та інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності [1, с.25]. Саме в цьому чиннику З. Варналій вбачає різницю між поняттями «мале підприємництво» та «малий бізнес».

Такої ж точки зору придержується й В. А. Кредісов, який вважає, що доцільно розрізняти ці два поняття. «Мале підприємництво передбачає не просто відносно невеликі розміри підприємства та масштаби господарської діяльності, а й його обов'язкове базування на особливо ризикованій та інноваційній основі, на повній економічній відповідальності, на персоніфікованих і гнучких методах управління й організації відтворення з метою отримання максимального підприємницького прибутку з одиниці затраченого капіталу [2, с.7]»

Як зазначають Довгальова О.В. та Балабенко О.В.: «Мале підприємництво – особлива форма економічної активності, що передбачає орієнтацію на досягнення комерційного успіху; інноваційний та ризиковий характер діяльності; перспективність спрямування на подальший розвиток, розширення масштабів і сфери діяльності; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті управлінських рішень та здійсненні бізнесу; майнову відповідальність підприємця за результати господарювання; постійний характер господарської діяльності, укладання регулярних, а не одноразових угод [3, с.14]». І вони теж погоджуються з тим, що діяльність малого бізнесу не обов'язково має бути ризикова та інноваційна. [3, с.15].

З наведених трактувань можна зробити висновок, що малий бізнес, представниками якого є малі підприємства та фізичні особи-підприємці, тільки набуваючи рис інноваційності та ризикованості, може бути віднесений до малого підприємництва.

Автори навчального посібника «Малий бізнес» Говорушко Т.А. та Тимченко О.І. пропонують таке визначення: мале підприємництво – це особлива система економічних відносин, за яких головною рушійною силою, суб'єктом господарювання є підприємець, котрий поєднує особові й матеріальні фактори відтворення на інноваційній основі, особистій ініціативі та економічній відповідальності й зацікавленості, ризику з метою одержання підприємницького доходу. Щодо визначення малого бізнесу, то в посібнику зазначається, що основу малого бізнесу становлять невеликі (малі) підприємства, характерними ознаками яких є незначна

кількість штатних працівників та невеликі обсяги виробництва [4, с.12].

В своєму авторефераті Говорушко Т.А. уточнює визначення малого підприємництва як самостійну, на власний ризик, під власну майнову відповідальність ініціативу, діяльність власника, що характеризується прагненням до інновацій, незначними обсягами виробництва, ґрунтується на використанні економічних ресурсів та спрямована на отримання фінансово-економічного і соціального результату. Далі зазначається, що цей погляд ґрунтується на емпіричних дослідженнях, які свідчать, що мале підприємство не можна трактувати як беззаперечно інноваційну діяльність. Інноваційна активність малих підприємств перебуває під впливом значної кількості чинників, які часто не сприяють реалізації підприємцем інноваційної функції. Тому більш доцільно вважати мале підприємство діяльністю власника, що за певних сприятливих умов набуває інноваційного характеру. [5, с.10]

Достатньо обґрунтованим уявляється визначення малого бізнесу, як індивідуальної форми власності, яка характеризується незалежним менеджментом, власним капіталом, локальним районом операцій, малими розмірами; при цьому йому відводять роль у забезпеченні зайнятості та інноваціях (до винаходів малого бізнесу відносять літаки, аерозоль, гелікоптери, персональні комп'ютери та ін. [6, с.58]).

Перераховуючи сутнісні ознаки бізнесу та підприємництва в навчальному посібнику «Основи бізнесу», автори роблять висновок, що за сучасних умов високо конкурентних ринків неможливо реалізувати основну мету бізнесу (отримання прибутку) без використання нових ідей, застосування інновацій, властивих підприємству якостей. [7, с.10]

Виходячи з вищенаведених міркувань, можна стверджувати, що малий бізнес і мале підприємство максимально наближені за своїм економічним змістом, передусім – за ознакою інноваційності. Вважаємо цілком задовільним (за аналогією з роботами [6, с. 57; 8, с.46; 9, с.13; 10, с.425; 11, с.30]) таке формулювання: малий бізнес – мале підприємство, в подальших своїх дослідженнях ці категорії будуть розглядатися як синоніми.

До того ж аналіз трактування цих категорій у законодавстві України показав що в офіційних нормативно-правових документах не визначено поняття «малий бізнес», але є поняття «мале підприємство», тобто в Україні ці поняття законодавчо теж ототожнюються.

Переважає більшість наукових визначень малого бізнесу чи малого підприємства розглядає як головний критерій - одержання прибутку. Однак, в сучасних умовах господарювання на перший план виходить критерій забезпечення самозайнятості власника цього бізнесу, зайнятості членів його родини та знайомих-партнерів. Навіть в такій розвиненій країні як США, наприклад, при реєстрації свого бізнесу треба спочатку визначитися, чи буде він реєструватися як прибутковий, або ж як неприбутковий.

Тому пропонується наступне авторське визначення: малий бізнес або мале

підприємництво – це підприємницька діяльність, яка здійснюється малими підприємствами відповідно до установлених законодавством критеріїв, а також громадян-підприємців, які ведуть самостійну господарську діяльність для забезпечення самозайнятості та зайнятості членів своєї родини та інших громадян на власний ризик, як правило, маючи за мету одержання прибутку.

В економічній літературі по-різному висвітлюються критерії віднесення підприємств до малого та середнього бізнесу. На підставі аналізу існуючих закордонних розробок і трактувань, можна зробити висновок, що загалом існує три підходи щодо визначення критеріїв віднесення підприємств до малого бізнесу – кількісний, якісний і комбінований.

Перша спроба узагальнити поняття «мале підприємство», «середнє підприємство», «велике підприємство» була зроблена у 1996 р. у країнах Європейського Союзу. На сьогоднішній день діють нові визначення категорій підприємств згідно з рекомендаціями Європейського Союзу прийнятими 6 травня 2003 року, які з 1-го січня 2005 року замінили встановлені рекомендації 1996 року (табл.1).

Слід зауважити, що сьогодні відсутні єдині критерії для всіх країн, за якими підприємства відносяться до малих.

Таблиця 1 - Класифікація підприємств згідно з рекомендаціями Європейського Союзу [12]

Підприємство	Показник		
	Кількість зайнятих на підприємстві	Річний оборот (виторг), гр. од.	або Балансова вартість активів, гр. од.
Мікро	< 10	≤ 2 млн. євро (раніше не визначався)	≤ 2 млн. євро (раніше не визначався)
Мале	< 50	≤ 10 млн. євро (в 1996 7 млн. євро)	≤ 10 млн. євро (в 1996 5 млн. євро)
Середнє	< 250	≤ 50 млн. євро (в 1996 40 млн. євро)	≤ 43 млн. євро (в 1996 27 млн. євро)
Велике	> 250	> 50 млн. євро	> 43 млн. євро

В нашій країні першим законодавчим документом, за яким малі підприємства оцінювалися за критеріями, був Закон України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ. Саме в ньому зазначалося, що підприємство може бути віднесене до малих (незалежно від форми власності) відповідно до чисельності його працівників та обсягу господарського обороту, але з диференціацією за видами діяльності (табл. 2)

Таблиця 2 - Кількісні характеристики підприємств за розміром згідно з Законом України «Про підприємства в Україні» [13, п.2, ст. 2]

Вид діяльності	Чисельність працівників, осіб
Промисловість і будівництво	< 200
Інші галузі виробничої діяльності	< 50
Наука та наукове обслуговування	< 100
Невиробнича діяльність	< 25
Роздрібна торгівля	< 15

У подальшому наведена у Законі система критеріїв не найшла підтвердження на практиці через економічну недоцільність.

З метою реалізації державної політики з питань розвитку і підтримки малого підприємництва, відповідно до Указу Президента України «Про внесення змін до Указу Президента України від 3 липня 1998 року № 727 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 28.06.1999 р. № 746/99, спрощена система оподаткування, обліку та звітності запроваджувалася для таких суб'єктів малого підприємництва: - фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в трудових відносинах з якими, включаючи членів їх сімей, протягом року перебуває не більше ніж 10 осіб та обсяг виторгу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 500 тис. грн. (згідно з Указом Президента України в редакції від 03.07.1998 р. розмір виторгу не повинен перевищувати 250 тис. грн.); - юридичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких за рік середньооблікова кількість працівників не перевищує 50 осіб і обсяг виторгу яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн. грн [14].

У 2000 році було прийнято новий закон - Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19 жовтня 2000 р. № 2063 – III, згідно зі ст.1 якого суб'єктами малого підприємництва були визначені: фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності; юридичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищувала 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищував 500000 євро [15].

На жаль, ні який з вище названих законодавчих документів не містив критеріїв, за якими визначалися середні та мікропідприємства.

З прийняттям 16 січня 2003 року Господарського кодексу України був сформований новий підхід до визначення критеріїв, за якими підприємства з 01.01.2004 р. залежно від середньооблікової чисельності працюючих і обсягу валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за звітний (фінансовий) рік могли бути віднесені до малих, середніх або великих (табл. 3)

Рівень розвитку малих підприємств визначається, по-перше, їх місцем у структурі національної економіки (у порівнянні з середніми та великими підприємствами); по-друге, показниками їх стану в співставленні з аналогічними показниками малих підприємств в розвинених країнах. Це зумовило запровадження відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» № 523 – VI від 18.09.2008 нових критеріїв визначення малих, середніх і великих підприємств (табл.4).

Таблиця 3 - Класифікація підприємств за розміром згідно з Господарським

кодексом України [16, п.7 ст. 63]

Підприємство	Показник	
	Середньооблікова чисельність працюючих, осіб	Обсяг валового доходу, гр. од.
Мале	≤ 50	≤ 500 тис. євро
Середнє	51 ÷ 1000	>500 тис. євро та ≤ 5 млн. євро
Велике	> 1000	> 5 млн. євро

Таблиця 4 - Класифікація підприємств за розміром згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності [17]»

Підприємство	Показник	
	Середньооблікова чисельність працюючих, осіб	Обсяг валового доходу, гр. од.
Мале	≤ 50	≤ 70 млн. грн.
Середнє	51 ÷ 250	> 70 млн. грн. та ≤ 100 млн. грн.
Велике	> 250	> 100 млн. грн.

Запровадження в Україні нових критеріїв визначення малих, середніх і великих підприємств, суттєво змінили значення показників, що характеризують стан, структурні параметри і тенденції розвитку вітчизняного малого бізнесу, спричинило їх непорівнянність з показниками попередніх років. Так застосування нових критеріїв визначення малих підприємств у порівнянні зі старими за розрахунками Соболя С.М. означає збільшення їх кількості на 10,1 %, кількості найманих на них працівників на 30,3 %, а обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг) – на 705,3% [18, с.48].

На нашу думку, доцільніше було б впровадити граничний розмір обсягу валового доходу не в національній валюті, а в євро, і виділити в окрему категорію мікропідприємство, що досі залишалося поза увагою законодавства.

Вказані недоліки незабаром може виправити уряд, робота якого над визначенням критеріїв класифікації суб'єктів підприємницької діяльності ще не набула логічного завершення. Так, 21 вересня 2011 р. Кабінет Міністрів України на чолі з прем'єр-міністром Ю.М. Азаровим схвалив проект Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», в якому зазначається, що суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та обсягу доходу від реалізації продукції (товарів, послуг) за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва (табл. 5). Крім цього, п.7 ст. 63 ГКУ буде виключено, де наводилася класифікація підприємств залежно від кількості працюючих та обсягу доходу від реалізації продукції (товарів, послуг) [19].

Згідно з цим законопроектом кількісні критеріїв приближені до критеріїв, які були введені з 1-го січня 2005 року в Європейському Союзі, що без сумніву є позитивним моментом з огляду на євро інтеграційні прагнення України, оскільки це дозволить здійснювати коректне порівняння і оцінку розвитку вітчизняних малих та середніх підприємств з підприємствами країн Євросоюзу.

Таблиця 5 - Класифікація суб'єктів господарювання згідно з проектом Закону

України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [19]

№	Суб'єкти господарювання		Показник	
			Середньооблікова чисельність працюючих, осіб	Обсяг валового доходу, гр. од.
1.	Суб'єкт мікро-підприємництва	Фізична особа	< 10	≤ 2 млн. євро
		Юридична особа	< 10	≤ 2 млн. євро
2.	Суб'єкт малого підприємництва	Фізична особа	< 50	≤ 10 млн. євро
		Юридична особа	< 50	≤ 10 млн. євро
3.	Суб'єкт середнього підприємництва	Фізична особа	< 250	≤ 50 млн. євро
		Юридична особа	< 250	≤ 50 млн. євро
4.	Суб'єкт великого підприємництва	Юридична особа	> 250	> 50 млн. євро

Висновки. Здійснення детального аналізу багатьох трактувань «малий бізнес» та «мале підприємництво» надав нам можливість зробити висновок, що серед економістів-науковців існує два різні погляди: перший, розрізняє і визначає відмінності у цих поняттях, другий об'єднує ці поняття. Частіше вони використовуються як синоніми.

Проведений нами порівняльний аналіз щодо визначення малих, середніх та великих підприємств дає певні підстави стверджувати, що в законодавчих актах України ототожнюються деякі різні категорії, а саме: категорія «мале підприємство» з категорією «суб'єкт малого підприємництва», категорія «середнє підприємство» з категорією «суб'єкт середнього підприємництва», категорія «велике підприємство» з категорією «суб'єкт великого підприємництва». На наш погляд відбувається це через помилкове введення в законодавчі та нормативні акти самого поняття мале підприємництво, аналогу якому немає в міжнародній діловій термінології і є вітчизняним перекладом зарубіжного терміна «small business».

В закордонній економічній науці не прийнято змішувати терміни «бізнес» (business) та «підприємництво» (entrepreneurship) і не використовують словосполучення «мале підприємництво» (small entrepreneurship) – термін, який увійшов в наукову літературу та прийнятий в законодавчих актах пострадянських країн. В європейських офіційних документах та лексиконі наукових кіл використовується термін «малі та середні підприємства» (small and medium enterprises, SMEs), а в США розповсюджений термін «малий бізнес» (small business) [20, с. 53].

Список літератури: 1. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З.С. Варналій. К.: Знання, 2001. – 277 с. 2. Кредисов В.А. Організаційно-економічні форми підприємництва та проблеми його розвитку/ В.А. Кредисов // Менеджмент. – 2008. №10. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Menedzhment/2008_10/kredisov.htm. 3. Довгальова О.В. Управління малим бізнесом : підручник / О.В. Довгальова, О.В. Балабенко: Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. – Макіївка; Донецьк: Цифрова типографія, 2011. – 298 с. - ISBN 978-617-599-001-8. 4. Говорушко Т.А. Малий бізнес : навч. посіб. / Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 200 с. - ISBN 966-364-253-X. 5. Говорушко Т.А. Ефективність розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості в Україні: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.04 [Електронний ресурс] / Т.А. Говорушко; Нац. ун-т харч. технологій. — К., 2008. — 38 с. — укр. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08gtahpu.zip>. 6. Генеза ринкової економіки: Терміни, поняття, персоналії. Укладачі: В.С. Іфтемчук і др. – К.: «Магнолія плюс», 2004. – 688 с. 7. Основи

бізнесу : навч. посіб. / Я.С. Ларіна, С.В. Мочерний, В.М. Фомішина, С.І. Чоботар. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 384 с. - ISBN 978-966-580-283-9. **8.** Реверчук, С.К. Малий бізнес: методологія, теорія і практика / С.К. Реверчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 192 с. **9.** Стасюк О.М. Теоретичне обґрунтування економічної сутності малого бізнесу та його критеріїв // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/natural/nvnu/ekonomika/2010_5/R1/Stasyuk.pdf. **10.** Єзгор Л. Теоретичні основи сентенцій “мале підприємництво” та “малий бізнес” в Україні / Л. Єзгор // Вісник Львівського університету. Серія: економічна. – 2009. Вип. 41 С. 423 – 428. - Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Visnyk_Econom/2009_41/423-428.pdf **11.** Смовженко Т.С. Інноваційна діяльність малого і середнього бізнесу: основні засади управління : монографія / Т.С. Смовженко, А.Я. Кузнєцова, З.К. Шмігельська ; Нац. банк України, Ун-т банк. справи, Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. – К.: УБС НБУ, 2010. – 198 с. - ISBN 978-966-484-064-1. **12.** Сайт Європейської комісії. – Режим доступу: http://europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/sme_definition/index_en.htm **13.** Закон України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=887-12&p=1318419638723211> **14.** Указ Президента України «Про внесення змін до Указу Президента України від 3 липня 1998 р. № 727 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 28.06.1999 р. № 746/99 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. **15.** Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19 жовтня 2000 р. № 2063 – ІІІ [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2063-14&p=1318419638723211>. **16.** Господарський кодекс України [Текст] : коментар / Н.О. Саніахметова, Н.І. Шутков, А.К. Вишняков [та ін.]. ; за загал. ред. Н.О. Саніахметової. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 848 с. - ISBN 966-287-6. **17.** Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» № 523 – VI від 18.09.2008 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=523-17&p=1318419638723211> **18.** Соболь С. Розвиток малого бізнесу в Україні // Вісник КНТЕУ. - 2009. - №6. - с. 48-59. **19.** Проект Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 9202 від 22.09.2011 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41229. **20.** Ісакова Н.Б.. Дослідження підприємництва в західних країнах – новий напрям в економічній науці / Н.Б. Ісакова // Наука та наукознавство. Міжнародний науковий журнал. – 2008. - №2 (60). –С. 49-62.

Подано до редакції 27.04.2011